

FRA KOLONI TIL ALLMENNING – OM KULTURELLE BLINDSONER OG SITUERT KUNNSKAP

Ivar Bjørklund

For Ottar Brox var allemannsretten og fiskeriallmenningens rike ressurser svaret på de nordnorske distriktsproblemer. Han introduserte fiskarbonden for den politiske allmenheten og førte en livslang debatt med de myndigheter som han mente var i ferd med å gjøre landsdelen om til en koloni, jamfør en av hans mest kjente bøker Nord-Norge – fra allmenning til koloni.

Ottar Brox' arbeider må forstås både ut fra en politisk og en faglig kontekst. Hans *politiske* referanse med boka *Hva skjer i Nord-Norge?*¹, var Nord-Norge-planen (1952–1960) og de destruktive konsekvenser han mente planen ville få for livsopphold og bosettingsmønster langs kysten av Nord-Norge. Planen hadde industrialisering og modernisering som uttalte mål, noe som gikk på tvers av fiskarbondens strategier. Sistnevnte fremsto i stor grad som en fellesnevner for landsdelens interesser.²

Hans *faglige* referanser var det paradigmeskiftet som hadde skjedd innen sosialantropologien. Radcliffe-Brown og strukturfunksjonalismen var detronisert til fordel for Fredrik Barth og hans generative prosessanalyse. Ikke minst gjaldt det sistnevntes analyse av basseriene i Iran som for-

¹ Brox 1966.

² Flere historikere har stilt spørsmål ved i hvor stor grad fiskarbonden var representativ for landsdelens økonomi. Jf. Drivenes 1985, Fulsås 1987.

klarte den økonomiske rasjonaliteten i deres nomadiske tilpasning.³ Ifølge Barth (1981) handlet det om å forstå deres *opportunitetssituasjon*, et analytisk begrep som ble førende for Brox i hans analyse av nordnorske tilpassningsformer langs kysten.

For han handlet det om husholdsøkonomi og bruken av det han kaller de «felleseide naturressurser», først og fremst fiskeriallmenningen. Her er den røde tråden i det meste av Brox' produksjon, nemlig fisken som et felleseie. Det er adgangen til fiskeressursene som muliggjør den nordnorske bosettingen, men i dag trues allmenningen av uforstandige politikere og kapitalsterke fiskeriinteresser som er i ferd med å gjøre landsdelen til en koloni. Som en analyse av dagens fiskeripolitiske utvikling er dette gangbar mynt. Men det ligger en stor utfordring i hvordan Brox bruker allmenningsbegrepet. Det fremstår i langt større grad som en retorisk metafor og langt mindre som en analytisk redegjørelse. Som vi skal se, tilslører bruken av allmenningsbegrepet langt mer av den historiske utviklingen enn hva det forklarer. Begrepet viser til en konstruksjon fra nyere tid som ikke er historisk holdbar, som er preget av situert kunnskap, det vil si kunnskap som reflekterer en spesifikk sosial og politisk kontekst.⁴

Allmenningen og det frie fisket

Doktrinen om det frie fisket dukker først opp i andre halvdel av 1800-tallet og innføres først i lovs form med Lofotloven i 1857 og deretter i Finnmark i 1897. Frem til midten av 1800-tallet tok lovgivningen hensyn til lokale sedvaner flere steder langs kysten og tilkjente lokalbefolkningen både individuelle og kollektive rettigheter til sine fiskeområder.⁵ Dette var også situasjonen i Finnmark, hvor fjordfisket var forbeholdt lokalbefolkningen. Lofotloven av 1857 fjernet væreiernes rett til å bestemme hvem som kunne fiske når og hvor, og innførte dermed fritt fiske på Lofothavet. Et lovutvalg foreslo i 1867 å innføre fritt fiske i Finnmark, men møtte store protester fra den sjøsamiske befolkningen i Varanger. De viste til hevdvunne rettigheter i fjorden og fikk støtte fra lensmann Bruun, som påpekte at de ble utsatt for den «ryggesløseste Behandling» fordi de «jages fra Sted til Sted, mister Redskaper og Fisk».⁶ Protestene ble imidlertid avvist av

³ Barth 1961.

⁴ Haraway 1988.

⁵ Sunde 2006.

⁶ Bull 2008: 80–82.

fogden i Finnmark med den begrunnelse at «Finnerne er en mindre kraftig Race [som] efter Naturens Orden det komme til at trække det korteste Straa i Forhold til deres Konkurrenter, der baade er en kraftigere Race og udrustede med bedre Baade og Børskab.»⁷

Lovutvalget og forarbeidet til saltvannsfiskeloven av 1897 for Finnmark kan betraktes som en del av en større eiendomsrettslig prosess i andre halvdel av 1800-tallet hvor Finnmark søkes integrert og utviklet som statens eiendom. Befolkningen ble tredoblet i denne perioden, noe som ikke minst skyldtes det voksende loddetorskfisket. Bakteppet var den gjennomgripende fornorskningspolitikken som skulle sikre norsk dominans i den fleretniske landsdelen. Statens eiendomsrett ble forsøkt knesatt gjennom jordsalgsløvene i 1863 og 1902, hvor Finnmark ble hetende «Statens umatrikulerte grunn». Imidlertid er omfanget av denne eiendomsretten omstridt,⁸ og den politiske løsningen ble opprettelsen av Finnmarkseiendommen i 2005. Inntil staten hevdet sin eiendomsrett på 1840-tallet, kunne Finnmark betraktes som en koloni.⁹ Samene utgjorde flertallsbefolkningen, og staten hadde kun ansvar for jurisdiksjon ettersom eiendomsrettslige forhold ikke var avklart.¹⁰ Statens begrunnelse var forestillingen om at et «nomadefolk» var uten rettsdannende sedvaner og egne styreformer og derfor ikke kunne opparbeide seg eiendomsrett.¹¹

Allmenningen og våre kulturelle blindsoner

Jeg nevnte tidligere at presentasjon og bruk av allmenningsbegrepet er preget av en etnosentrisk tilnærming, det handler med andre ord om situert kunnskap. Brox' fiskarbonden er underforstått en *norsk* fiskarbonden. Her er ingen differensiering ut fra samisk eller norsk bosetting. Samtidig er det kjent at begge grupper utnyttet marine og landbaserte ressurser. Men kan vi ta for gitt at en analyse med allmenningskategorien som utgangspunkt favner om begge gruppers tilpasningsform? Det er vel dokumentert hvordan kolonisering og fornorskning over tid har brutt ned samiske institusjoner, rettsoppfatning og kosmologi. Det juridiske avtrykket av denne utviklingen er at samisk bruk og tilstedeværelse ikke har vært rettsska-

⁷ Ibid.

⁸ Tønnesen 1972, Jebens 1999, Ravna 2020.

⁹ Pedersen 1999, Bjørklund 2024.

¹⁰ Jebens 1999.

¹¹ Oskal 2000.

pende. Deres marine og landbaserte ressursregimer ble rettslig usynliggjort og definert som «tålt bruk» i det norske juridiske vokabular. For reindriftens vedkommende tok denne situasjonen først slutt ved reindriftsloven av 2007,¹² mens det for det sjøsamiske fisket fremdeles er uavklart hvorvidt man har rettigheter utover allemannsretten og statlige reguleringer. Med sterk støtte fra Norges Fiskarlag, holder staten fremdeles fast ved doktrinen om fritt fiske. Dette til tross for at forskjellige statlig initierte utredninger har dokumentert eksistensen av sjøsamiske sedvaner og alders tids bruk i fjordene.¹³ Her påpekes også de folkerettslige forpliktelser som er relevante for sjøsamenes situasjon. Med i bildet hører også dommen fra 1951 i Den internasjonale domstol i Haag hvor Norge prosederte og vant overfor Englands fiskerikrav med å vise til lokale sedvaneretter rundt om i fjordene.¹⁴ Det samme gjelder høyesterettsdommen fra 1985 hvor en gruppe samiske fiskere i Kåfjord ble tilkjent erstatning for redusert fiske grunnet kraftutbygging. Slik underkjenning av kunnskap fra statens side er blitt karakterisert som «strategic ignorance»¹⁵ eller «aktiv uvitenhet».¹⁶

Ettersom samisk bruk ikke har vært rettsskapende, har bruken forblitt usynlig i myndighetenes og forvaltningens annaler. Det er noe av årsaken til at denne bruken ikke er blitt fanget opp hverken av Brox eller annen forskning før i de senere år. Med sitt kontante fokus på fiskarbondens husholdsøkonomi og retten til fritt fiske ble rettshistorie og muligheten for lokale sedvanebaserte rettigheter av liten eller ingen relevans. Fiskeriallmenningen fremsto som en tidløs konstruksjon, til tross for at den for eksempel i Finnmark bare er litt over 100 år gammel. En slik ahistorisk fremstilling deles i prinsippet av myndighetene og har fått store konsekvenser for samiske rettighetskrav til fiske. Kystfiskeutvalget i 2008 gir en god oversikt over disse forslagene, som alle har det til felles at de stort sett ikke er fulgt opp fra statens side. Både myndighetene og Norges Fiskarlag har bygd sine reguleringer og kvotekrav på forestillingen om en åpen fiskeriallmenning hvor deltagerne underforstått deler de samme verdier og rettsoppfatninger. Dermed har de også usynliggjort den etniske dimensjonen som faktisk var til stede. Hadde den vært ivarettatt fra første stund,

¹² Det ble akseptert at reindriftsutøvere hadde privatrettslige rettigheter og ikke bare de rettigheter som staten tildelte.

¹³ Jf. NOU 2008: 5 og Sannhets- og forsoningskomisjonens rapport (2023), som begge gir en god oversikt over slik bruk.

¹⁴ Skogvang 2012.

¹⁵ Fjellheim 2023.

¹⁶ Eythorsson 2025: 116.

kunne det vist seg at Ottar Brox' fiskarbønder var en høyst blandet forsamling som ikke bare lot sine liv styre i samsvar med Chyanovs utlegning eller Barths basserianalyse. Den sjøsamiske tilstedeværelsen viser hvordan lokale sedvaner, næringsveier og rettsoppfatning skapte tilpasnings- og samarbeidsformer som var svært så ulike situasjonen på yttersiden av Senja.

Denne mangelen på empirisk etterprøving gjelder mye av allmenningslitteraturen og kommer klart til syne når en ser nærmere på fiskeriene i de samiske områdene eller reindriften i Finnmark. Det er derfor nødvendig med en langt mer kulturanalytisk tilnærming enn hva gjeldende allmenningsforskning har fremvist. La oss ta utgangspunkt i den samiske tilpasningsformen slik den er beskrevet i NOU 1988: 42:

Et slående trekk ved samenes materielle tilpasning er allsidigheten i kombinasjonen av næringsutøvelse. Denne allsidigheten har vært en nødvendig forutsetning for eksistens i marginale områder. Samene ser også på kombinasjoner mellom primærnæringer som en egen type næring, eller om en skulle bruke uttrykket «en egen profesjon». En kan og gå så langt som å si at det er en egen næringsfilosofi. Dette å utnytte flere ressurser i et lokalsamfunn som ikke har grunnlag for eneyrker, er en viktig måte å tilpasse seg på.¹⁷

Denne beskrivelsen viser til det samiske begrepet *birgejupmi*, en næringsform som rommer alt av tilgjengelige ressurser i sjøen og på landjorda. En slik kompleks og finstemt livsform forutsetter sedvanebaserte praksiser rundt ressurstilgangen og en dertil hørende rettsforståelse.¹⁸ Denne tilpasningen og dette ressursmangfoldet er beskrevet fra flere fjorder, eksempelvis Porsanger¹⁹ og Varanger²⁰. De forskjellige ressursregimer som her kommer til syne, vitner om uformelle samiske forvaltningsordninger som ikke er i overensstemmelse med allmenningsforståelsen i norsk juridisk forstand.

For det første er det mindre fruktbart å dele den samiske bruken opp i marine og landbaserte ressursområder. *Birgejupmi* innebar at alle disse ressursene ble forvaltet samlet ut fra et husholdsøkonomisk perspektiv. I de sjøsamiske bygdene har slike tilpasninger vært vanlige gjennom hele

¹⁷ NOU 1988: 42: 86–87.

¹⁸ Joks og Østmo 2024.

¹⁹ Birkely 2011.

²⁰ Nilsen 2009.

1900-tallet og ble allerede i mellomkrigstida synliggjort overfor myndighetene i forbindelse med ulike krav om vern av viktige gyte- og fiskeområder i fjordene. Motstanden mot bruk av seigarn, not og trål ble begrunnet med at slike redskaper ødela det lokale ressursgrunnlaget, og man viste til hevdvunne rettigheter og alders tids bruk.²¹ Myndighetene og Norges Fiskarlag viste på sin side til allemannsretten og avviste ethvert lokalt krav, alders tids bruk hadde ingen juridisk relevans.

Lukkingen av torskefisket i 1990 og det påfølgende kvotesystemet skapte store problemer for en videreføring av tradisjonelle livsformer også i de sjøsamiske bygdene. I Øst-Finnmark fikk de færreste kvote, ettersom de ikke oppfylte kravet om fangstinnsetts de siste tre årene. Det skyldtes langt på vei selinvasjonen i fjordene på 1980-tallet.

Følgende tall fra noen sjøsamiske kommuner viser antall fiskebåter i 1990 og hvor mange som fikk kvote i 1993:²²

	<u>1990</u>	<u>1993</u>
Nesseby	106	7
Kåfjord	84	7
Tana	52	7
Porsanger	80	7

I praksis betød dette en sterk reduksjon av de inntekter som fjordfisket hadde gitt. Sammen med nye reguleringer av innlandsfisket, inndragningen av lakseplasser i Finnmark, ulike fredningsbestemmelser samt økende press på rype- og multerressurser var dette med på å sterkt redusere tilgangen til det ressursgrunnlaget som *birgejupmi* bygde på. Finnmark var definert som «Statens umatrikulerte grunn», og allemannsretten sikret tilgangen for alle og enhver. En lokal sameforening i Porsanger hadde allerede i 1985 advart mot denne utviklingen:

Den fastboende befolkning i samiske kyst- og fjordstrøk må få større sjølråderett over gamle sjøsamiske ressursområder. Myndighetene må anerkjenne de samiske kombinasjonsnæringene som næringer og bærere av samisk kulturtradisjon og bosetting.²³

²¹ Eythorsson 2008.

²² Samisk fiskeriutvalg: *Innstilling fra Samisk fiskeriutvalg*. Avgitt til Fiskeridepartementet 10.04.1997.

²³ Porsanger SLF 1985: 3.

Både forvaltningsformen og rettsforståelsen i de sjøsamiske områdene avviker fra det som ligger til grunn for det norske allmenningsbegrepet. Det har derfor vært reist spørsmål om rettighetsforholdene best lar seg beskrive ved en allmenningskonstruksjon. Allmenningen forutsetter jo at en avgrenset gruppe mennesker har opparbeidet eksklusive rettigheter til et område. Men de rettsregler som tradisjonelt lå til grunn for de sjøsamiske ressursregimene, var langt mer fleksible. Her var ressurstilgangen bygd på differensierte bruksbehov. Ett hushold kunne ha retten til vedhugsten og et annet til slåttemarka i et bestemt område, mens andre ressurser som makkefjæra eller sennagrasmyrer ble definert som felleseie. På samme vis kunne noen fiskegrunner være ansett som tilhørende enkelthushold, mens andre ble betraktet som felleseie.²⁴ Slike sedvaneregler var aktive i Finnmark og Nord-Troms helt frem til andre verdenskrig, men gikk gradvis i oppløsning i etterkrigstida i kjølvannet av landsdelens gjenoppbygging og modernisering. Mye av den dokumentasjonen som kom frem i forbindelse med høyesterettsbehandlingen av samiske rettighetskrav på Stjernøya og i Nesseby, viser til en slik omforent bruk mellom ulike samiske grupper. Ingen kunne imidlertid vise til en eksklusiv bruk, og de samiske partene tapte derfor saken.

Den samiske reindriften

Allmenningsbegrepets begrensede relevans i de samiske områdene blir enda mer tydelig hvis vi ser nærmere på den samiske reindriften. Som nevnt er begrepet utformet i lys av norsk historie og juridiske kategorier og lar seg derfor ikke nødvendigvis anvende i en annen etnisk kontekst.²⁵ Som kjent foreligger det en omfattende internasjonal samfunnsfaglig litteratur som problematiserer Garrett Hardins kjente tese om allmenningens tragedie,²⁶ hvor man har påvist eksistensen av lokale forvaltningsregimer som falsifiserer Hardins dystre scenario.

Hvordan har så norsk samfunnsforskning forstått reindriften i forhold til allmenningsperspektivet? Paine²⁷ advarer i sin kritikk av Hardin mot «å gjøre sammenligninger med fisken i havet for å forstå dynamikken i pastoralismen». Et nylig eksempel på en slik sammenligning er boka *Allmen-*

²⁴ Bjørklund 1990.

²⁵ Bjørklund og Eidheim 1997, Brantenberg 1999.

²⁶ Hardin 1968.

²⁷ Paine 1992.

ningsressurser i nord – fellesskap og grunnrente, en artikkelsamling hvor alle forfatterne har sin bakgrunn ved Universitetet i Tromsø.²⁸ Bokas hovedanliggende er problemstillinger knyttet til allmenningsressursene, og 1 av 13 kapitler er viet reindriften. I boka konstaterer redaktørene innledningsvis at «[a]llmenningen i norsk og samisk sammenheng har ikke bare dreid seg om fellesbeite for dyr. Det har også dreid seg om felles adgang til utmarksressurser generelt».²⁹ Det poengteres at «[b]eiteland er en felles ressurs for de som vil drifte (med rein)». Men med Hardin i bakspeilet peker forfatterne på nødvendigheten av et samarbeid mellom myndighetene og brukerne: «Dette samspillet mellom offentlige myndighetsorganer er avgjørende [...] for at reguleringer i ressursforvaltning skal fungere.»³⁰ Behovet for et slikt samarbeid – og ikke minst konsekvensene av å være foruten – eksemplifiseres i kapitlet «Moderne pastoral reindrift i stabilitet».³¹

Her spennes det opp et lerret med den sørsamiske reindriften på den ene siden og den nordsamiske på den andre. Det skrives lite om de store driftsforskjellene mellom de to gruppene og deres svært ulike geografiske og historiske forutsetninger, poenget er at begge antas å ha et «fellesbeite for dyr». Men i sør hevdes det at man har lyktes med å få til et samspill mellom myndighetene og reindriftsutøverne. Sørsamene er med andre ord et vellykket eksempel på en av bokas maksimer, nemlig at en slik felles enighet er avgjørende for at «reguleringer i ressursforvaltningen skal fungere».³² Dermed blir sørsamene et positivt unntak fra Hardins rådende oppfatning av allmenningens nødvendige tragedie.

I nord, derimot, er det verre, ifølge forfatterne. Her mangler et slikt samspill, noe som kommer til uttrykk i lavere slaktevekter og lavere inntekter. Forholdet mellom reineierne og myndighetene preges av mistillit, statens forvaltning motarbeides, og antallet rein øker sterkt. Uten å gå noe nærmere inn på den politiske økologien forklares det hele med «kulturkonflikter». Den nordsamiske reindriftskulturen prioriterer et høyst mulig reintall, dermed blir resultatet overbeiting og lave slaktevekter. I sør, derimot, har man i samarbeid med norsk agronomkompetanse kommet frem til en vellykket og «bærekraftig drift».

²⁸ Nilsen mfl. 2024.

²⁹ Kalstad og Riseth 2023: 11.

³⁰ Nilsen mfl. 2024: 13.

³¹ Kalstad og Riseth 2024. «Moderne» og «stabilitet» er for øvrig kjente stikkord fra den fiskeripolitiske debatten hvor myndighetene søker å fremme et fiske med «moderne» redskaper for å sikre «stabil» ilandføring av fisk – dette i motsetning til det «lite stabile» småskalafisket.

³² Nilsen mfl. 2024: 13.

Først noen ord om det «samforente» og vellykkede forvaltningsregimet som denne komparative tilnærmingen henviser til. Det var først gjennom reindriftsavtalen i 1976 og reindriftsloven i 1978 at norske myndigheter søkte å integrere reindriften økonomisk og politisk.³³ Det ble opprettet en nasjonal reindriftsforvaltning bygd på landbruksøkonomisk kompetanse og rasjonale. Samtidig ble det i samarbeid med Landbrukshøyskolen på Ås og sentrale sørsamiske reineiere utformet et nasjonalt regelverk og tilskuddsordninger som var tilpasset sørsamiske driftsformer.³⁴ Der hadde man få eller ingen mulighet for ekspansjon, fortrent som de var over lang tid fra gamle beiteområder. Økte slaktevekter var eneste muligheten for økte inntekter, og resepten fra agronomhold ble å redusere antall rein for derigjennom å øke slaktevekten på hvert dyr.³⁵ Her hadde man dessuten korte flyttveier, få eller ingen nabodistrikter å forholde seg til og dermed få samarbeidsutfordringer. Det viste seg etter hvert at den nye driftsformen ga økte inntekter blant sørsamene, noe som ga næring til myndighetenes forsøk på implementering av det nye regimet i nord.

Situasjonen i Finnmark

Tre fjerdedeler av den samiske reindriften befinner seg imidlertid i Finnmark, og det var i dette samiske bruksområdet at den nye forvaltningsstrukturen også skulle realiseres. Her eksisterte det allerede et tradisjonelt samisk forvaltningsregime, *siida-systemet*. Denne institusjonen er beskrevet en rekke steder³⁶ og har følgende fellestrekk:

Beskrivelsene viser hvordan reindriftssamene over tid har utviklet et forvaltningssystem som søkte å optimalisere hensynet både til beitegrunnlaget, reinflokken og menneskenes livssituasjon. Grunnlaget var en samisk rettsforståelse av hvem som kunne beite hvor og hvor lenge, og *siida*-institusjonen var den organiserende rammen for utøvelsen. Det fleksible *siida*-fellesskapet gjorde det mulig å avpasse behovet for beite i forhold til flokkstørrelse og arbeidskraft gjennom årssyklusen. Rettsforståelsen var med andre

³³ Bjørklund 1999.

³⁴ Riseth 2000: 212.

³⁵ Lenvik 1990.

³⁶ Se for eks. Solem 1933, Vorren 1962, Pehrson 1964, Bjørklund 1990, Sara 1990, Paine 1994, Strøm Bull mfl. 2001, Benjaminsen mfl. 2016.

ord bygd inn i bruksmønsteret i form av forventninger og avtalepraksiser mellom utøverne. Dette står i motsetning til norsk juss som med sitt systematiserte logiske hierarki av regler og forskrifter har skilt ut rettsorden som et eget system.³⁷

Denne forvaltningsformen var i beste fall ukjent og uansett regnet som irrelevant av norske myndigheter da det nye reindriftsregimet skulle realiseres. Resultatet var fortløpende konflikter som har fortsatt til denne dag, og de fikk raskt en etnopolitisk utforming. Reindriftsloven og forvaltningens praksis brøt med samisk rettsoppfatning og samiske kunnskaper og normer og er dokumentert gjennom omfattende samfunnsfaglig forskning.³⁸ Tilskudd til slakt av kalv resulterte i en sterk vekst av simlebestanden og dermed reintallet totalt. Hele regelverket siktet mot en reduksjon av det økende reintallet ut fra den biologisk funderte hypotesen om at færre rein ville gi større rein. Reindriftssamene ble kategorisert som kjøttprodusenter, og avkastningen ble målt opp mot parameterne til Norges Kjøtt- og Fleskesentral samt produksjonskravene i reindriftsavtalen. Samisk reindriftskunnskap, samiske kjønnsroller og samisk moral ble underkjent av landbruksfaglige perspektiver og normer, noe som også kom til uttrykk i lovgivningen.³⁹ Ikke minst førte konfliktene rundt forestillingen om «fellesbeite» til rettssaker og organisert motstand.⁴⁰ I motsetning til sørsamene sto reindriftssamene i Finnmark overfor et økonomisk avtaleverk og en reindriftslov som gjorde begreper som *medforvaltning*, *tillit* og *felles enighet* til meningsløse formuleringer. Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport (2023) påpeker hvordan denne utviklingen har vært en viktig del av den allmenne fornorskningprosessen. Opprettelsen av Sameetinget i 1989 og påfølgende folkerettslige forpliktelser ga næring og argumentasjon til den samiske motstanden mot den reindriftspolitiske utviklingen. Men summen av alle de konflikter som oppsto rundt reindriften, fremsto for myndighetene som en bekreftelse av Hardins tese og styrket statens styringsvilje.

³⁷ Marin og Bjørklund 2016.

³⁸ Se for eks. Sara 1990, Bjørklund 1999, Benjaminsen mfl. 2016, Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport 2023.

³⁹ Kalveslakt med påfølgende omstrukturering av reinflokken var på tvers av reindriftssamisk økonomi og husholdsbehov. Tillatelse til å eie rein (driftsenhet) ble stort sett tildelt menn, noe som brøt sterkt med en samisk kjønnsnøytral praksis.

⁴⁰ Organisasjonen Boazu Ealáhus Searvi (BES) ble opprettet i Kautokeino i 1987 for å få endret reindriftsloven. Nedlagt i 1993.

Er Finnmarksvidda en allmenning?

Reindriftslovens formulering om «fellesbeite» og reindriftsadministrasjonens praksis i så henseende overprøvde det sedvanebaserte rettighetssystemet og skapte konflikter mellom mange reineiere når det gjaldt bruken av vinterbeitene. Enkelte tok i bruk andres beiteområder, flyttveier eller fiskevann under henvisning til allemannsretten og hevdet at vinterbeitene var felles for alle i henhold til reindriftsloven. Sanksjoner fra dem som slike overskridelser gikk ut over, ble tolket som bevis på «villvest og lovløshet» på vidda. Etter årtusenskiftet endte stadig flere slike konflikter opp i domstolene, men her nyttet det lite å henvise til samisk rettsoppfatning.

Mye av reindriftssamenes motstand handlet om hvordan reindriftsforvaltningen satte til side samisk rettsoppfatning og samiske sedvaner. «Fellesbeitet» på vidda var slett ikke noe fellesbeite, men derimot et finstemt forvaltningssystem reindriftssamene seg imellom.⁴¹ En allmenning i norsk juridisk forstand innebærer at ressursene eies i fellesskap. Det er som medlem av dette avgrensbare fellesskapet at den enkelte får rettigheter, det vil si tilgang til å høste av ressursene. Men den norske forståelsen av en allmenning refererer bare til en begrenset del av de samiske sedvaner som er i bruk når det gjelder utnyttelsen av ressursgrunnlaget. Ifølge en samisk rettsoppfatning har ikke en rettighetshaver en absolutt rett til å holde andre unna. Under visse omstendigheter har en siida rett til å utnytte ressursene i et annet siida-område, sedvaneretten kan med andre ord settes til side. Slike situasjoner krever imidlertid forhandlinger og innbyrdes enighet. Det kan dreie seg om flyttveier, fiskevann eller beite. Vorrens kart over flytte- og bruksmønster gir en god illustrasjon av slike komplekse sedvanerettslige utforminger.⁴² «Overskridelser ble alltid tolket ut fra den samtidige konteksten, dvs. ut fra vedkommendes beitetilgang, værforhold eller tilgjengelig arbeidskraft.»⁴³

En slik fleksibel og samtidig sedvanebasert ordning for utnyttelse av ressursgrunnlaget, harmonerer lite med den norske allmenningsforståelsen. Tønnesen påpekte i sin viktige avhandling om rettsgrunnlaget i Finnmark at det finnes ikke bare én, men mange allmenninger.⁴⁴ I en offentlig utredning om «Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark» stilles

⁴¹ Henriksen 2011.

⁴² Vorren 1962.

⁴³ Paine 2009: 120.

⁴⁴ Tønnesen 1972.

det også spørsmål om rettstilstanden i fylket kan beskrives ved hjelp av allmenningsbegrepet.⁴⁵ Det blir derfor en svært krevende oppgave for Finnmarkskommisjonen når de skal identifisere lokale rettigheter «på grunnlag av gjeldende nasjonal rett», slik Finnmarksloven foreskriver. Det kan lett bli en situasjon hvor terrenget skal tilpasses kartet og ikke omvendt. Den samme innvendingen kan rettes mot den nevnte boka om allmenningsressurser i nord, hvor forfatterne Riseth og Kalstad søker å beskrive situasjonen i reindriften ved hjelp av de samme begreper som benyttes i behandlingen av fiskeriene. Symptomatisk nok blir det gjort omfattende rede for den politiske økologien rundt fisket, mens det nærmest er fraværende for reindriftens vedkommende.

Oppsummering

Det burde for det første fremgå av det foregående at allmenningsdebatten preges av en mangel på historisk etterprøving. Gitt den faktiske historiske utviklingen handler det ikke om at landsdelen har gått «fra allmenning til koloni», slik Brox formulerte det. For den samiske ressursbruken har det historiske forløpet snarere vært det motsatte, nemlig «fra koloni til allmenning». Mangelen på empirisk innsikt i samiske driftsformer og sedvaner har ført til at forståelsen av allmenningsbruken reflekterer en norsk rettsoppfatning. Det faktum at vi står overfor et kulturelt situert begrep, peker mot en tilnærming som kan kalles etnosentrisk. Brox' fremstilling av fiskarbonden og fiskeriallmenningen reflekterer den norske distriktpolitiske konteksten på 1960- og 1970-tallet hvor samepolitiske problemstillinger ikke hadde noen posisjon. Konsekvensene var en usynliggjøring av den samiske tilstedeværelsen og dermed en underkjenning av samiske livsformer.

Det at vi som forskere benytter oss av analytiske perspektiver som ikke ivaretar etniske dimensjoner, reflekterer og legitimerer den vitenskapsteoretiske kritikken fra urfolkshold av «vestlige kunnskapssystemer». Anført av Smith og hennes bok *Decolonializing Methodology*⁴⁶ er stadig flere forskere med urfolksbakgrunn opptatt av å se nærmere på sammenhengene mellom kolonialisme og forskningsmetodologi. Man søker å påvise hvordan vitenskapelige perspektiver reflekterer kolonitidas maktforhold. Heller

⁴⁵ NOU 1993: 34.

⁴⁶ Smith 2012.

ikke norsk vitenskapshistorie er skyldfri når det gjelder slik situert kunnskap. Vi sliter fremdeles med ettervirkningene av professor Yngvar Nielsens fremrykningsteori, hvor han på 1890-tallet postulerte at samene kom til Røros-området lenge etter at den norske bondebefolkningen var etablert. Hans påstand, som i dag er tilbakevist, skulle få store konsekvenser for den sørsamiske befolkningen, ettersom alle tvistesaker i hundre år fremover stort sett ble dømt i favør av norske bønder.⁴⁷ Vi skal derfor ikke være fremmed for at vår begrepsbruk og metodologiske tilnærming kan være preget av norske kulturelle verdier og kategorier og dermed stenge for innsikt i andre gruppers tilpasningsformer.

Referanser

- Barth, F. (1981). *Process and Form in Social Life. Selected Essays*. Vol. 1. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Benjaminsen, T.A., Gaup Eira, I.M. og Sara, M.N. (red.) (2016). *Samisk reindrift: Norske myter*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Birkely, H. (2011). Om sjøsamenes næring og ressursutnyttelse i Porsangerfjorden. I Andersen, S. og Persen, S.: «*Den gang var det jo rikelig med fisk.*» Mearrasámi diehtuguovddáš
- Bjørklund, I. (1990), Sámi Reindeer Pastoralism as an Indigenous Resource Management System in Northern Norway: A Contribution to the Common Property Debate. *Development and Change*, 21: 75-86. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.1990.tb00368.x>
- Bjørklund, I. (1999). Den nasjonale integrasjon av det samiske reindriftssamfunn. I Bjørklund, I. (red.): *Norsk ressursforvaltning og samiske rettighetsforhold. Om statlig styring, allmenningens tragedie og lokale sedvaner i Sápmi*, 52–68. Oslo: Ad Notam Gyldendal. .
- Bjørklund, I. (2024). Den norske kolonialismen i Sápmi – metafor eller realitet? *Nytt Norsk Tidsskrift*, 3–4.
- Bjørklund, I. og Eidheim, H. (1997). Om reinmerker: Kulturelle sammenhenger og norsk jus i Sápmi. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 4, 562–578.
- Brantenberg, T. (1999). Samisk sedvane og norsk rett. I Bjørklund, I. (red.): *Norsk ressursforvaltning og samiske rettighetsforhold*, 158–181. Oslo; Ad Notam Gyldendal.

⁴⁷ Fjellheim 2019; Pedersen 2019.

- Brox, O. (1966). *Hva skjer i Nord-Norge?* Oslo; Pax Forlag.
- Brox, O. (1984). *Nord-Norge – fra allmenning til koloni*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Drivenes, E.A. (1985). Historie med store bokstaver. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 1.
- Eythorsson, E. (2008). *Sjosamene og kampen om fjordressursene*. Karasjok: ČálliidLágádus – Forfatternes forlag.
- Eythorsson, E. (2025). *Arv og miljø i nord*. Karasjok: ČálliidLágádus – Forfatternes forlag.
- Fjellheim, S. (2019). Når en professors teori blir en samisk tragedie, 155–160. I Ruud, C. og Ween, G. (red.): «*En Trængslernes Historie*.» *En antologi om museums mannen og historikeren Yngvar Nielsen*. Stamsund: Orkana Akademisk.
- Fjellheim, E.M. (2023). Wind Energy on Trial in Saepmie: Epistemic Controversies and Strategic Ignorance in Norway's Green Energy Transition. *Arctic Review on Law and Politics*, 14, 140–168.
- Fulsås, N. (1987). Husholdøkonomi og kapitalistisk økonomi i Nordland. *Historisk tidsskrift*, 1.
- Haraway, D. (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575–599.
- Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science*, 162(3859): 1243–1248.
- Henriksen, J.M. (2011). *Interne rettighetsspørsmål i reindriften i Finnmark. Noen problemstillinger og årsaksforhold*. Karasjok: Finnmarkskommisjonen.
- Jebens, O. (1999). *Om eiendomsretten til jorden i Indre Finnmark*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Joks, S. og Østmo, L. (2024). Meahcci: Aktivt og levende område, men usynlig i norsk forvaltning. *Sámi logut mitalit / Samiske tall forteller*. Karasjok: Sametinget.
- Kalstad, J.K. og Riseth, J.Å. (2023). Moderne pastoral reindrift i stabilitet. I Nilsen, R.E., Brox, O., Eythorsson, E. og Jentoft, S. (red.): *Allmenningsressurser i nord – fellesskap og grunnrente*. Stamsund: Orkana Akademisk.
- Lenvik, D. (1990). Flokkstrukturering – tiltak for lønnsom og ressurstilpasset reindrift (Herd structure and production). *Rangifer*, 10(4).
- Marin, A. og Bjørklund, I. (2015). A Tragedy of Errors? Institutional Dynamics and Land Tenure in Finnmark, Norway. *International Journal of the Commons*, 9(1). Igitur Publishing.

- Marin, A. og Bjørklund, I. (2016). Er Finnmarksvidda en allmenning? I Benjaminsen, T., Eira, I.M. og Sara, M.N.: *Samisk reindrift – norske myter*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Nilsen, R.E., Brox, O., Eythorsson, E. og Jentoft, S. (2023). Forvaltning av felles naturressurser, 11–35. I Nilsen, R.E., Brox, O., Eythorsson, E. og Jentoft, S. (red.): *Allmenningsressurser i nord – fellesskap og grunnrente*. Stamsund: Orkana Akademisk.
- Nilsen, Ø. (2009). *Varangersamene*. Várjjat Sámi Musea Čállosat / Varanger Samiske Museums Skrifter, nr. 5.
- NOU 1988: 42. *Næringskombinasjoner i samiske bosettingsområder*.
- NOU 1993: 34. *Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark*.
- NOU 2008: 5. *Retten til fiske i havet utenfor Finnmark*.
- Oskal, N. (2000). Det moralske grunnlaget for diskvalifiseringen av urfolks eiendomsrett til land og politisk suverenitet. *Norsk filosofisk tidsskrift*, 35, 167–182.
- Paine, R. (1992). Social Construction of the ‘Tragedy of the Commons’ and Saami Reindeer Pastoralism. *Acta Borealia*, 9(2).
- Paine, R. (1994). *Herds of the Tundra: A Portrait of Saami Reindeer Pastoralism*. Washington DC: Smithsonian Institution Press.
- Paine, R. (2009). *Camps of the Tundra*. Oslo: Novus Press.
- Pedersen, S. (1999). Statens eiendomsrett til grunnen i Finnmark – en del av den interne «kolonihistorie». I Eidheim, H. (red.): *Samer og nordmenn*, 15–38. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Pedersen, S. (2019). En norsk åndshøvding og samene, 131–153. I Ruud, C. og Ween, G. (red.): «En Trængslernes Historie.» *En antologi om museumsmannen og historikeren Yngvar Nielsen*. Stamsund: Orkana Akademisk.
- Pehrson, R. (1964). *The Bilateral Network of Social Relations in Könkömä Lapp District*. Bloomington: Indiana University.
- Porsanger SLF. (1985). *Fastboendes rettigheter i samiske kyst- og fjordstrøk*. Prosjektrapport, del I og II. Lakselv: Lakselv Trykkeriservice
- Ravna, Ø. (2020). Den tidligere umatrikulerte grunnen i Finnmark: Jordfellesskap fremfor statlig eiendom? *Tidsskrift for rettsvitenskap*, 133(2–3), 219–263.
- Riseth, J.Å. (2000). *Såmi reindeer management under technological change 1960–1990: Implications for Common-Pool Resource Use Under Various Natural And Institutional Conditions. A comparative analysis of regional development paths in West Finnmark, North Trøndelag, and South Trøndelag/Hedmark, Norway* PhD-dissertation. Ås: NMBU.

- Samisk fiskeriutvalg. *Innstilling fra Samisk fiskeriutvalg*. Avgitt til Fiskeridepartementet 10.04.1997.
- Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport. Avgitt til Stortinget 1. juni 2023.
- Sara, M.N. (1990). *Badjeealáhusláhki ja boazodoallupolitihkka*. Kautokeino: Sámi Instituhtta.
- Skogvang, S.F. (2012). Fiskerigrensesaken mellom Norge og Storbritannia og sakens betydning for norsk rett 60 år senere. *Arctic Review on Law and Politics*, 3(1), 81–101.
- Smith, L.T. (2012). *Decolonizing Methodologies*. London: Zed Books.
- Strøm-Bull, K., Sara, M.N. og Oskal, N. (2001). *Reindriften i Finnmark: Retts historie 1852–1960*. Oslo: Cappelen Akademisk.
- Strøm-Bull, K. (2008). *Historisk fremstilling av retten til fiske i havet utenfor Finnmark*. NOU 2008: 5, 65–110.
- Solem, E. (1933). *Lappiske rettsstudier*. H. Oslo: Aschehoug & Co.
- Sunde, J.Ø. (2006). Fiskerettar i saltvatn og lex non scriptum i norsk rett og rettshistorie. *Tidsskrift for rettsvitenskap*, 119(2–3), 342–412.
- Tønnesen, S. (1972). *Retten til jorden i Finnmark*. Oslo; Universitetsforlaget.
- Vorren, Ø. (1962). *Finnmarkssamenes nomadisme*. Oslo: Universitetsforlaget.